

Ewolucja regulacji prawnych związanych ze zwalczaniem chorób zakaźnych zwierząt w Polsce.

Część II. Przepisy wydane od 1934 do 1996 r.

Joanna Misiewicz

W okresie międzywojennym choroby zakaźne zwierząt stanowiły problem nie tylko dla lekarzy weterynarii, ale również nakładały na ówczesne władze obowiązek uregulowania kwestii prawnych odnoszących się do zwalczania i zapobiegania powstawaniu epizootii. Wraz z rozwojem nauki, powstającymi problemami w zakresie szerzenia się danej jednostki chorobowej i zagrożeniami, ustawodawca wprowadzał kolejne regulacje. Zmiany gospodarcze i ustrojowe spowodowały, że ustawodawstwo ulegało przekształceniom w zakresie nowych regulacji, uchylania lub zmieniania istniejących norm prawnych. W pierwszej części artykułu omówione zostały akty prawne wydane do 1933 r. Druga część obejmuje kolejne lata, aż do roku 1996 r., a więc do momentu, gdy w 1997 r. wprowadzono w życie ustawę o zwalczaniu chorób

zakaźnych zwierząt, która uchyliła szereg przepisów prawnych, w tym również Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1927 r.

Lata 30. przyniosły nowe regulacje, które rozszerzały katalog chorób podlegających obowiązkowi zgłaszania i zwalczania. Przykładowo można wymienić rozporządzenie dotyczące choroby koni, jaką jest niedokrwiistość zakaźna (1) oraz rozporządzenie opisujące postępowanie w przypadku posocznicy karpi (2). Rozporządzenie odnoszące się do włączenia zgnilca amerykańskiego, zgnilca europejskiego i choroby roztoczowej pszczoł do chorób podlegających obowiązkowi zgłaszania i zwalczaniu tych chorób wydano już po wojnie (3).

Po II wojnie światowej pierwszy akt prawny odnoszący się do Rozporządzenia Prezydenta z 1927 r.

regulował kwestię dotyczącą biegłych, wyszczególniając zasady ich wynagradzania (4).

Dużym problemem stwarzającym bezpośrednie zagrożenie dla zwierząt i ludzi była rozpowszechniająca się coraz bardziej wściekliwość. Władze zaczęły dostrzegać to niebezpieczeństwo i stopniowo zaczęły ten aspekt poddawać również regulacji prawnej. Szerzący się wirus wściekliczny, który powodował bardzo duże zagrożenie epizootyczne, wymógł na ustawodawcy odniesienie się do kwestii obowiązkowego szczepienia psów przeciwko tej groźnej chorobie. Rozporządzenie ministra rolnictwa i reform rolnych wydane w październiku 1948 r. nakładało obowiązek szczepienia psów (raz w roku), kolejno w latach od 1948 do 1950 na obszarze miasta Warszawy, powiatu warszawskiego i województwa gdańskiego, a na pozostałym obszarze kraju w latach 1949–1951. Wymóg dotyczył psów, które ukończyły 2 miesiąc życia. W kolejnych latach o obowiązku przeprowadzenia szczepień decydować miały odpowiednie władze, uznając, czy dany obszar jest zagrożony wirusem (5). Następnie okres ten przedłużono na mocy rozporządzenia ministra rolnictwa z 20 września 1951 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie ochronnego szczepienia psów przeciw wścieklicznie. Obowiązkowe szczepienia były wymagane w każdej miejscowości graniczącej do 20 km z krajem sąsiednim. Ogłoszenie publiczne o terminie szczepienia w danej gminie wydawane było przez powiatową władzę administracji ogólnej, która wyznaczała właściwego lekarza weterynarii, wykonującego odpłatnie immunizację (6). Późniejsze rozporządzenie nałożyło obowiązek wykonywania szczepień na Państwowe Zakłady Lecznicze dla Zwierząt. Szczepionki dostarczane były przez Państwowy Instytut Weterynarii w Puławach. Jeśli zwierzę nie zostało zaszczepione w podanym przez władze terminie bez podania wystarczającej przyczyny, było zabijane. Celem aż tak restrykcyjnego przepisu było maksymalne działanie prewencyjne w walce z wściekliczną (7). Działania te nie przyniosły pożądanego rezultatu, wobec czego władze wydały pod koniec 1953 r. kolejne rozporządzenie, na mocy którego wprowadzono obowiązkowe szczepienia przeciwko wścieklicznie dla wszystkich psów corocznie, poczynając od wieku 2 miesięcy. Szczegóły dotyczące terminów i miejsc szczepień podawane były przez prezydium powiatowej lub miejskiej rady narodowej, a w mieście stołecznym Warszawa i w mieście Łodzi przez prezydium dzielnicowej rady narodowej (8).

W zakresie zwalczania szerzącej się nadal wśród zwierząt wściekliczny wydano nowe rozporządzenie, na mocy którego utraciły moc 2 wspomniane już akty prawne (z 1948 r. oraz z 1954 r. w sprawie ochronnego szczepienia psów przeciw wścieklicznie). Rozporządzenie wydane pod koniec 1961 r. odnosiło się nie tylko do obowiązkowego szczepienia psów, ale dawało upoważnienie prezydium wojewódzkiej rady narodowej zarządzenia (za uprzednią zgodą ministra rolnictwa) przymusowego szczepienia innych zwierząt, w tym również kotów, jeśli zachodziło niebezpieczeństwo szerzenia się choroby. Prezydium ponadto mogło zarządzić wybicie innych zwierząt włącznie

z psami, jeśli nie były zaszczepione w podanym przez odpowiedni organ terminie (9).

Przestrzeganie regulacji prawnych przyniosło pożądaną efekt zmniejszenia o połowę zachorowalności na wścieklicznę u psów na przestrzeni lat 1946–1956 (10). Działania skupione były przede wszystkim na profilaktyce zwalczania choroby u psów, ponieważ zwierzęta dziko żyjące stanowiły niewielki ułamek ogólnych zachorowań. Jednak już wkrótce – bo od 1957 r. – zaobserwowano zwiększoną zachorowalność na wścieklicznę u zwierząt dzikich (11). Z problemem próbowano sobie radzić, wprowadzając polowania sanitarne po wyznaczeniu terenu zapowietrzonego i zagrożonego. Nie przyniosło to jednak pożądaných skutków (10).

Rodzaje wspomnianych zakładów leczniczych dla zwierząt i zasady ich działania określone zostały ustawowo. Odegrały one dużą rolę w zapobieganiu i zwalczaniu chorób zakaźnych. Pierwszą regulacją była ustawa z 1 lipca 1949 r. o zakładach leczniczych dla zwierząt (12). Według zapisów ustawowych zakładem leczniczym był zakład zajmujący się leczeniem, obserwacją i pielęgnacją oraz wykonujący zabiegi lekarsko-weterynaryjne. Wyróżniało się lecznice i przychodnie państwowe (tworzone w ramach administracji państwowej), społeczne (prowadzone przez związki, stowarzyszenia i spółdzielnie) oraz prywatne. Warto podkreślić, że lecznice społeczne i prywatne wymagały stosownego zezwolenia na prowadzenie działalności. Złamanie tego nakazu skutkowało karą grzywny. Kierownikiem lecznicy, niezależnie od jej rodzaju, mógł być tylko lekarz weterynarii, posiadający co najmniej 2 lata praktyki, w tym pół roku w państwowej lecznicy. W przepisach przejściowych i końcowych omawianego aktu prawnego dano możliwość zwolnienia kandydatów z obowiązku półrocznej praktyki w państwowej lecznicy, jeżeli posiadali co najmniej 5-letnią praktykę lekarsko-weterynaryjną. Takiego zwolnienia mógł udzielić minister rolnictwa i reform rolnych przez okres 5 lat od dnia wejścia w życie ustawy regulującej kwestię zakładów leczniczych.

W lecznicy społecznej i prywatnej zmiany na stanowisku kierowniczym mogły być dokonywane po zawiadomieniu wojewody lub starosty, którzy sprawowali bezpośredni nadzór, odpowiednio wojewoda nad wszystkimi zakładami na terenie województwa, a starosta nad zakładami rejonowymi na terenie powiatu. Nadzór nad lecznicami państwowymi sprawowała władza administracji ogólnej. Zarządzeniem ministra rolnictwa i reform rolnych z 1 marca 1950 r. w sprawie organizacji i zakresu działania państwowych zakładów leczniczych dla zwierząt oraz nadzoru nad tymi zakładami ustanowiono, że organizacyjnie państwowe zakłady lecznicze rejonowe podlegają lecznicom wojewódzkim, wojewódzkie zaś podlegają Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych. Do zadań państwowych zakładów leczniczych należało m.in. uczestniczenie w akcjach mających na celu zwalczanie i zapobieganie zaraźliwym chorobom zwierzęcym (13). Trzy lata później zmieniono powyższe zarządzenie, wydając nowe, zmieniające hierarchię w ten sposób, że wszystkie zakłady

państwowe podporządkowane zostały powiatowym zarządom weterynarii. Szerzej zostały uregulowane zadania państwowych zakładów leczniczych dla zwierząt. Działalność ich polegała m.in. na przeprowadzaniu akcji profilaktycznych, zwalczaniu zakaźnych i pasożytniczych chorób zwierząt hodowlanych oraz przyjmowaniu zgłoszeń dotyczących chorób zaraźliwych, ustalenia rodzaju choroby i zawiadomienia powiatowego zarządu weterynarii. Po otrzymaniu zlecenia, zadaniem zakładu było podjęcie działań mających na celu zwalczanie choroby. Zadania zlecone obejmowały opiekę nad zwierzętami gospodarskimi. Do zadań państwowych zakładów leczniczych należało też wydawanie orzeczeń co do stanu zdrowia zwierząt (14). Zarządzenie ministra rolnictwa z dnia 16 lipca 1966 r. wprowadziło dodatkowo wymóg informowania powiatowego lekarza weterynarii o wystąpieniu choroby mogącej przenieść się na człowieka (15).

Zmieniony ustrój państwa oraz powojenne przekształcenia urzędów wymagały dostosowania przepisów aktów prawnych z okresu XX-lecia międzywojennego. W ten oto sposób wydawano kolejne akty wykonawcze na podstawie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r., m.in. w sprawie zaopatrywania zwierząt w świadectwa miejsca pochodzenia (16). W nowym rozporządzeniu przykładowo rozszerzono katalog gatunków zwierząt (dodano psy), dla których wymagane było wydanie świadectwa pochodzenia, z zastrzeżeniem, że nie jest dla nich wymagany dokument, jeśli przebywają w obrębie tego samego powiatu nie dłużej niż 3 dni w 1 miejscowości. Nie wymagano również dokumentu poświadczającego miejsce pochodzenia w przypadku psów i innych zwierząt, dla których świadectwa były obligatoryjne, jeśli przewożone były w celu wypasania, leczenia, wykonania zabiegów hodowlanych lub podróżujących jako siła pociągowa. Zwierzęta, dla których wystawienie świadectwa miejsca pochodzenia było obowiązkowe, to konie, muły, osły, osłomuły, bydło rogate, świnie, owce, kozy, drób i wspomniane już psy. Świadectwa nie wydawano źrebietom do ukończenia przez nie 3. miesiąca życia, będących przy matce. Jeśli jednak zwierzę, które podlegało wyłączeniu, podróżowało środkami komunikacji zbiorowej (kolej, autobus czy statek), musiało być zaopatrzone w świadectwo pochodzenia. W związku ze wzrostem zachorowalności na pryszczycę, w nowym rozporządzeniu dodano zapis mówiący o tym, że w przypadku stwierdzenia na obszarze powiatu lub powiatu sąsiadującego ogniska tej choroby, prezydium powiatowej rady narodowej miało prawo zarządzić oględziny wszystkich zwierząt racicowych znajdujących się w danym gospodarstwie przed wydaniem dla nich świadectwa miejsca pochodzenia.

W latach 70. XX w. ustalanie terminów, miejsc i porządków szczepień przeciwko wścieklicznie powierzono naczelnikowi gminy, miasta, miasta i gminy oraz prezydentom rad narodowych miast nie stanowiących powiatów lub prezydentom rad narodowych miast stanowiących powiaty. Ogłoszenie wydawane było na wniosek powiatowego lekarza weterynarii.

Rozporządzenie nałożyło zatem obowiązek na powiatowych lekarzy weterynarii podejmowania decyzji co do działań z zakresu zapobiegania wścieklicznie (17).

Kolejnym, wydaje się bardzo istotnym, aktem prawnym, który miał na celu dbanie o bezpieczeństwo ludzi i zwierząt oraz chronienie przed rozprzestrzenianiem się zarazków, było rozporządzenie z zakresu czystości i ogólnego polepszenia stanu sanitarnego, w tym również zapobiegania chorobom zakaźnym występującym u psów na terenie miast (18). Stanowiło ono, że na terenie każdego miasta właściciel psa był zobowiązany m.in. do zarejestrowania zwierzęcia i uiszczenia opłaty sanitarno-weterynaryjnej, która wynosiła za 1. psa 300 zł, za kolejnego 400 zł, a od 3. i następnego 1000 zł. Dla porównania przeciętne wynagrodzenie w 1974 r. wynosiło 3185 zł (19). W razie skażenia człowieka, pies musiał być obligatoryjnie poddany obserwacji. Właściciele byli zobowiązani corocznie szczepić przeciwko wścieklicznie psa po ukończeniu przez niego 2. miesiąca życia, zawiadomić odpowiedni organ, jeśli wystąpią objawy choroby zakaźnej oraz odosobnić takiego psa od innych zwierząt. Obowiązkowa opłata pobierana przez organ, który dokonywał rejestracji, przekazywana była procentowo do jednostki prowadzącej rejestrację, organu samorządu mieszkańców miasta, Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami oraz do budżetu rady narodowej. Kwoty z budżetu rady narodowej wydatkowane były na cele wykonywane przez właściwe jednostki organizacyjne, których zadaniem było zapobieganie i zwalczanie chorób zakaźnych psów oraz zapobieganie rozprzestrzenianiu się chorób na ludzi. Przykładowo, należności te przekazywane były na pokrycie kosztów obowiązkowego szczepienia przeciwko wścieklicznie, na potrzeby schronisk, na pokrycie kosztów obserwacji psa, który skałeczył człowieka czy usunięcie zwłok psów. Właściciele psów mieszkających na terenie miast nie uiszczali żadnej opłaty z tytułu obowiązkowego szczepienia przeciwko wścieklicznie. Zgodnie z powyższym rozporządzeniem opłaty sanitarno-weterynaryjnej nie uiszczano za psy utrzymywane przez wojsko i milicję, zakłady naukowe, lecznicze, doświadczalne oraz produkujące lub kontrolujące środki farmaceutyczne. Zwolnione z opłat było również posiadanie psów, które były przewodnikami osób niewidomych lub poruszających się na wózkach inwalidzkich. Podobnie było w przypadku schronisk oraz zwierząt przebywających w ogrodach zoologicznych. W rozporządzeniu przewidziano też ulgi dla posiadaczy psów mieszkających w domach położonych na peryferiach, a także dla inwalidów, rencistów i emerytów, którzy prowadzili samodzielnie gospodarstwo domowe. Ulga wynosiła połowę stawki.

Wspomniane rozporządzenie z 1974 r. sprawiło, że wcześniejsze regulacje (w sprawie ochronnego szczepienia psów i innych zwierząt przeciw wścieklicznie z 1961 r. oraz rozporządzenie zmieniające w sprawie ochronnego szczepienia psów i innych zwierząt przeciw wścieklicznie) przestały obowiązywać na terenach miast. Następnie 30 grudnia 1992 r. wydano rozporządzenie uchylające w całości poprzedni akt wykonawczy (20). Warto zwrócić uwagę, że nowe

rozporządzenie posługuje się słowami „choroby zakaźne”, a nie – jak do tej pory występowało w aktach prawnych – „choroby zaraźliwe”.

Dotychczasowe metody walki z rozprzestrzenianą się wśród dzikich zwierząt wścieklizną nie przyniosły dostatecznego skutku, a wręcz przeciwnie, notowano coraz to nowe ogniska choroby. Sytuacja nie dotyczyła tylko naszego kraju, problem występował bowiem w niemal całej Europie Środkowej i Zachodniej. W 1993 r. wprowadzono doustne szczepionki przeznaczone dla dzikich zwierząt, przede wszystkim lisów, stanowiących główny rezerwuuar wirusa. Początkowo akcja dotyczyła zachodniej Polski. Od 1990 do 1992 r. zachorowalność u zwierząt dziko żyjących (przede wszystkim lisów) wzrastała. Po wprowadzeniu doustnej immunizacji zauważa się spadek liczby chorych zwierząt, w 1992 r. odnotowano ponad 2 tys. chorych lisów, podczas gdy w 1996 r. około 300 mniej (21).

W latach 80. XX w. regulacji prawnej poddano również zagadnienia dotyczące postępowania ze zwłokami zwierzęcymi (22). Według rozporządzenia zakładami utylizacyjnymi były państwowe przedsiębiorstwa przemysłu paszowego i utylizacyjnego, inne jednostki gospodarki uspołecznionej i nieuspołecznionej, które przerabiały zwłoki. Zgodnie z wytycznymi ustawodawcy, obowiązkowemu zgłoszeniu zwłok zwierzęcych do zakładów utylizacyjnych, punktów zbiórki lub jednostek przyjmujących zgłoszenia podlegały zwłoki koni, bydła, świń, owiec i kóz, a także

wszystkich innych zwierząt, których ciężar przekraczał 20 kg. Zgłoszeniu podlegała także większa liczba zwierząt, jeśli ich łączny ciężar przekraczał 20 kg oraz wszystkie zwierzęta padłe lub zabite w lecznicach dla zwierząt i przedsiębiorstwach komunalnych. Zgłoszenia zwłok według przepisów prawa dokonywał posiadacz zwierzęcia, posiadacz gruntu lub budynku, gdzie zwłoki się znajdowały lub jednostka organizacyjna nadzorująca drogę, na której były zwłoki. Właściciel zwierzęcia otrzymywał zapłatę za zgłoszenie zwłok. Wskazane zostały terminy, w jakich należy dokonać zgłoszenia, w przeciwnym razie koszty utylizacji ponosiła osoba, która zaniechała obowiązku zgłoszenia, według stawki określonej przez terenowy organ administracji państwowej w drodze decyzji. Jeśli osoba obowiązana do pokrycia kosztów nie dopełniła obowiązku, należność ściągana była według przepisów o egzekucji w postępowaniu administracyjnym. Jednostki, na których ciążył obowiązek odbioru zwłok, również były ograniczone terminem, w jakim musiały tego dokonać, licząc od dnia zgłoszenia. W razie nieodebrania we wskazanym w rozporządzeniu terminie, osoba zgłaszająca powinna zawiadomić o tym fakcie terenowy organ administracji państwowej, który zobowiązany był zapewnić odbiór zwłok, obciążając kosztami jednostkę, do której zgłoszenie wpłynęło. Dane teleadresowe jednostek, które zajmowały się utylizacją, podawane były do wiadomości publicznej w przyjęty w danej miejscowości sposób. Po zbadaniu i stwierdzeniu,

**Dolina
Noteci**
PREMIUM

Dolina Noteci Premium przedstawia wybrane dania dla kotów. Prawdziwa uczta dla Twojego pupila!

tauryna – niezbędny w diecie kota aminokwas gwarantujący prawidłowe funkcjonowanie organizmu

prosty skład

wysoka zawartość mięsa

bez dodatku zbóż, sztucznych aromatów, barwników i polepszczy smaku

że części zwłok mogą być wykorzystane jako karma dla zwierząt, zakład utylizacyjny lub punkt zbiórki mógł je odsprzedawać. Zakłady utylizacyjne, punkty zbiórki oraz osoby zajmujące się zbieraniem zwłok były pod nadzorem weterynaryjnym sprawowanym przez terenowy organ weterynarii oraz pod nadzorem sanitarnym sprawowanym przez Państwową Inspekcję Sanitarną. Zwłoki mogły stanowić źródło rozprzestrzenienia się chorób, a więc zakłady utylizacyjne pozostawały pod ścisłą kontrolą. Kontroli poddawano również środki transportu przeznaczone do przewozu zwłok, punkty zbiórki oraz same zwłoki i powstałe z nich surowce. Kosztami takiego nadzoru obciążone były zakłady utylizacyjne. Zarówno przewóz samych zwłok, jak i powstałej przy ich użyciu karmy mięsnej możliwy był tylko specjalnie do tego przystosowanym pojazdem, w którym nie było możliwości wydostawania się na zewnątrz części zwłok lub płynów. Za każdym razem pojazd powinien być odkażany po transporcie.

Zwrócić należy również uwagę, że gminy jako jednostki samorządowe zobligowane zostały w drodze ustawy z 1996 r. do utrzymania czystości i porządku w gminach, co pośrednio przyczynia się do zapobiegania chorobom (23). W rozdziale 2 ustawy określone zostały zadania własne gmin. Wśród nich wyróżnić można te, mające na celu określenie wymagań wobec osób posiadających zwierzęta domowe, dotyczące m.in. zachowania czystości w miejscach publicznych. Ponadto gminy zobowiązane były do zapewnienia ochrony przed bezdomnymi zwierzętami. Tworzone były schroniska dla zwierząt jako państwowe jednostki. Początkowo, jeszcze przed wejściem w życie ustawy, nie było żadnych regulacji prawnych odnośnie utrzymywania bezpańskich zwierząt i szukania im nowych domów. Po wprowadzeniu wspomnianej regulacji prawnej na gminach spoczął obowiązek ochrony terenu przed bezdomnością psów i kotów. Dało to możliwość tworzenia schronisk prywatnych, które działalność swoją prowadziły jako przytuliska lub hoteliki. Gminy płaciły prywatnym przedsiębiorcom ustaloną w umowie kwotę. Nikt jednak nie sprawował żadnej kontroli sanitarnej ani weterynaryjnej. Często dobrostan zwierząt był daleki od minimalnych standardów. Zdarzały się sytuacje podrzucania bezpańskich zwierząt z terenu jednej gminy do innej (24).

Piśmiennictwo

1. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 28 września 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu o włączeniu niedokrwiistości zakaźnej koni do chorób, podlegających obowiązkowi zgłaszania i o zwalczaniu tej choroby (Dz.U. 1934 nr 91 poz. 824).
2. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 20 lipca 1937 r. o włączeniu posocznicy karpi do chorób, podlegających obowiązkowi zgłaszania, i o zwalczaniu tej choroby (Dz.U. 1937 nr 57 poz. 455).
3. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 24 września 1946 r. o włączeniu zgnilca amerykańskiego, zgnilca europejskiego i choroby roztoczowej pszczoł do chorób podlegających obowiązkowi zgłaszania i o zwalczaniu tych chorób (Dz.U. 1946 nr 54 poz. 309).
4. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 20 maja 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Administracji Publicznej, Ziemi Odzyskanych, Skarbu i Komunikacji o zmianie

- rozporządzenia Ministra Rolnictwa z dnia 9 stycznia 1928 r. wydanego w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Skarbu i Komunikacji w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych (Dz.U. 1948 nr 32 poz. 217).
5. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 20 października 1948 r. w sprawie ochronnego szczepienia psów przeciw wścieklicznie (Dz.U. 1948 nr 51 poz. 405).
  6. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 20 września 1951 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ochronnego szczepienia psów przeciw wścieklicznie (Dz.U. 1951 nr 51 poz. 366).
  7. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 25 lipca 1950 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ochronnego szczepienia psów przeciw wścieklicznie (Dz.U. 1950 nr 39 poz. 356).
  8. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 14 grudnia 1953 r. w sprawie ochronnego szczepienia psów przeciw wścieklicznie (Dz.U. 1954 nr 4 poz. 9).
  9. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 22 listopada 1961 r. w sprawie ochronnego szczepienia psów i innych zwierząt przeciw wścieklicznie (Dz.U. 1961 nr 54 poz. 309).
  10. Flis M.: Sytuacja epizootyczna wściekliczyny w Polsce w 2015 r. na tle szczepień profilaktycznych lisów wolno żyjących. *Życie Wet.* 2017, 92, 59–61.
  11. Flis M.: Efekt szczepień przeciw wścieklicznie a dynamika liczebności lisów. *Med. Weter.* 2009, 65, 175–178.
  12. Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o zakładach leczniczych dla zwierząt (Dz.U. 1949 nr 41 poz. 297).
  13. Zarządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1950 r. w sprawie organizacji i zakresu działania państwowych zakładów leczniczych dla zwierząt oraz nadzoru nad tymi zakładami. (M.P. 1950 nr 33 poz. 376).
  14. Zarządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 18 marca 1953 r. w sprawie organizacji i zakresu działania państwowych zakładów leczniczych dla zwierząt. (M.P. 1953 nr 29 poz. 362).
  15. Zarządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 16 lipca 1966 r. w sprawie organizacji i zakresu działania państwowych zakładów leczniczych dla zwierząt (M.P. 1966 nr 39 poz. 196).
  16. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 16 września 1953 r. w sprawie zaopatrywania zwierząt w świadectwa miejsca pochodzenia.
  17. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 6 czerwca 1973 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ochronnego szczepienia psów i innych zwierząt przeciw wścieklicznie (Dz.U. 1973 nr 25 poz. 147).
  18. Rozporządzenie Ministrów Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, Rolnictwa oraz Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 14 sierpnia 1974 r. w sprawie polepszenia stanu sanitarnego i czystości oraz zapobiegania zakaźnym chorobom psów na obszarze miast (Dz.U. 1974 nr 31 poz. 186).
  19. <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach> – dane z dnia 25.07.2019 r.
  20. Rozporządzenie Ministrów Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 30 grudnia 1992 r. uchylające rozporządzenie w sprawie polepszenia stanu sanitarnego i czystości oraz zapobiegania zakaźnym chorobom psów na obszarze miast (Dz.U. 1993 nr 5 poz. 27).
  21. Sadowska-Todys M.: Wściekliczna – aktualne problemy epidemiologiczne, *Polski Przegląd Neurologiczny*, (online) 2006, 2, nr 1, 37–42.
  22. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 16 lipca 1986 r. w sprawie obowiązku i sposobu zgłaszania oraz dostarczania zwłok zwierzęcych do zakładów utylizacyjnych (Dz.U. 1986 nr 28 poz. 139).
  23. Ustawa z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz.U. 1996 nr 132 poz. 622 z późn. zm.).
  24. Kaliski K.: Schroniska dla bezdomnych zwierząt Cz. I. *Wczoraj i dziś. Wiadomości Zootechniczne* 2012, 50 (2), 45–56.

Mgr prawa Joanna Misiewicz, e-mail: pacta705@wp.pl